

En vandring genom Carlstens fästning

T Olán

Sedan man inträdt genom den med "*Ingång*" betecknade porten, öppnar sig en *trädgård*, på alla sidor omsluten af höga murar. Här ligger en större tegelbyggnad, den s. k. *Yttre kasernen*, där fordom artillerikompanierna voro förlagda. Rakt fram är en järnport i muren. Sedan den passerats synes till venster det gamla solida *kruthuset*, hvilket var i stånd att trotsa ett bombardement. Obs. dess konstruktion!

Midt emot kruthuset är en liten port, som leder till *Nedre Borggården*. Obs. murarnes tjocklek, cirka 16 meter! Sedan porten och dess tunnelgång passerats, inträder man i *Stora löngången*, hvilken bildar en under hela borggården löpande tunnel afsedd att förena fästningens olika delar med hvarandra. En förgrening af gången till venster leder till fästningens *Kyrka* (obs. vattenbrunnen anlagd före 1680) Hufvudgången däremot är ej mindre än 90 meter lång, och utmynnar i tornets bottenvåning.

Fästningens torn, påbörjadt 1667 är 25 meter i diameter samt byggt af granit. Ej mindre än 172 trappsteg leda till *toppen*, som bör besökas. (Obs. krutkamrarne och deras solida murar!) Tornets *topp*, där flaggstången är placerad, är klädd med sluttande kopparförhydning, samt befinner sig 100 meter öfver hafsytan. Här vidgar sig ett större panorama af den Bohuslänska kusten man kan med blotta ögat öfverblicka en yta på 6-7 mils radie och om aftonen synes äfven Skagens fyrorn i Danmark lysa likt en stjärna vid horisonten. Nära tornets öfre kant å murens utsida sitter en rund tafla af gjutjärn med Carl XI:s namnchiffer och årtalet 1682.

Vid tornets fot är en öppen plats, innesluten af den stora fyrkantiga fästningsbyggnadens murar. Det är den s. k. *Öfre Borggården*, där en del hvalf synas i murarne. Man bör här ej försumma att besöka de ryktbara *fångcellerna*. Vägvisaren meddelar de närmare detaljerna af fångarnes lif, hvilket för öfrigt kommer att ägnas ett särskildt kapitel längre fram.

Å en af murarne som omsluter denna borggård är en huggen stentafla uppsatt med Carl XI:s och drottning Ulrica Eleonoras namnchiffer samt inskriptionen *Soli Deo Gloria* jämte årtalet 1687, då nämnda anläggning fullbordades. I ett af gårdens hörn finnes ett litet torn med

spiraltrappa, som leder till det stora komplexet där fordoni 18-24-pundiga kanoner voro uppställda vid gluggarne. Här var äfven spannmålsmagasinet förlagdt, och af sådana dimensioner att det rymde 2,300 tunnor säd.

Å nedre Borggården, till hvilken vi nu återvända en annan väg, finnes en större stenbyggnad, *Kommandantshuset*, byggdt år 1775 och afsedt för officerare. Här sutto 1794-96 grefve J. F. Aminoff och statsrådet J. A. Ehrenström fångna — häktade under Carl XIII:s förmyndarregering på föranstaltande af Reuterholm, samt först frigifna då Gustaf IV Adolf blef konung. De olika rummens användning under gångna tider torde ej intressera läsaren, vi fästablott uppmärksamheten på *fångcellen*, (första dörren till venster i undra våningen) där de lifdömda förvarades sista natten innan de afrättades. Å motsatta sidan af den stora borggården ligger *Södra Donjonen* byggd 1844-57 samt afsedd för officerarne m. m.

Marstrands öfriga fästningsanläggningar.

Bland dessa nämna vi först *Gustafsborg*, hvilkens ruiner man ännu iakttagar ofvanför den murskyddade planteringen bortom "Strandverket". Å en Marstrandskarta från 1680 kallas fästet "Festningen Gjöstafborg", och bestod då utaf ett slutet verk af trä och jord, men fortet synes dock vara äldre ty det blef redan 1677 eröfradt af Gyldenlöwe. Under Gustaf III:s regering blef fästningen helt ombyggd, flyttades ett stycke mot öster, samt fick formen af en regelbunden "lynnett" där flankerna utgjorde bostadslägenheter o. d. Bestyckningen bestod af 16 kanoner, men

Bild

Hedvigsholmen.

under förra århundradet slopades anläggningen då "Strandverket" uppfördes.

Fredriksborg, fästningsanläggningen vid "Norrbro" och Badhusplanen var i äldsta tider ett blockhus, Såsom 1644 års karta visar, men år 1719 fanns här ett provisoriskt batteri på 2 kanoner. Först 1733 började anläggandet af det nuvarande fästet och 1782 utvidgades det ännu mera, försågs med bostäder för folket, samt bestyckades med 15 kanoner. Afven här voro under Karl Johans tid till-byggnadsplaner å bane, men de föllo — liksom äfven fortet snart började falla i ruiner, och först

nu af de därstädes boende villa-ägarne blifvit restaurerad.

Skansen å *Hedvigsholmen* ("Kvarnholmen") är å 1600 års karta kallad "Festningen Hed-vig Holmen". Den anses vara mycket gammal, härstammande möjligen från tiden före år 1658, samt bestod först af ett slutet verk med kassematter för musketörerna. Af fortet, som eröfrades 1677 af *Gyldenlöwe*, och 1719 af *Tordenskiöld*, finnes numera endast en jämn gräsvall kvar vid Kvarnen.

Å *Malepert*, den midt emot *Badhusplanen* belägna *Salteriholmen* med cementplanerna samt *bärgkullen*, lär et af *Marstrands* äldsta fästningar hafva varit anlagd. Den eröfrades 1677 af *Gyldenlöwe* samt förföll under de kommande åren.

S:t Eriks kulle, belägen mellan vägkors.. ningarne 31, 35 och 55 (se kartan) och utgörande öns näst högsta bärgstopp, har fordom haft ett fäste, hvaraf spåren ännu kunna iakt-tagas. Den byggdes 1677-79 af danskarne och bestod utaf jord och sten, samt utgjorde ett slutet verk med krutkammare.

Ravelinen Antoinetta, var belägen å det bärg, som dominerar *Marstrands* norra inlopp, midt emot den nuvarande hamnfyren "*Lyktan*". Den blef äfvenledes byggd af danskarne år 1677, samt hade 1719 en bestyckning på 4 kanoner, men fick sedan förfalla, och numera återstå endast några jordhögar. En ny väg finnes nu anlagd upp på bärget, utgående från *S:t Eriks park*.

Den sista af *Marstrands* fästningar är *Södra Strandverket*, byggdt 1852-57 under *Oscar I:s* regering. Anläggningen omfattar två komplex med batterier, och ansågs på sin tid som ett viktigt fäste, bestyckande inloppet samt *Albrektsunds kanal*. En vallgraf med f. d. vindbrygga skiljer den vackra fästningen från land. Bestyckningen var 46 kanoner och besättningen utgjorde 170 man. Kostnaderna för anläggningen hafva utgjort cirka 250,000 kronor. Numera är *Marstrands* brandstation förlagd i fästet.

Kommendanter på Carlstens fästning.

Sedan Marstrand blef svenskt hafva följande krigare haft befälet öfver dess fästningsanläggningar:

Wilhelm Keldunck-Järnsköld	1658-60
Johan Wäsenberg	1660-74
Adolf Jacob Fleetwood	1676
Anders Bjuqq-Lejonström	
Johan Bern. Schönleben	1776-79
Carl Gustaf Frölich	1679-90
Johan Laurin	1693-98
Johan Schmedeberg	1698
Bardtold Otto Schmoll	1700-16
Henrik Danckwardt	1716-19
Johan Jacob Ehrenswärd	1729-31
Peter Julius Starenflykt	1731-43
Mathias Walberg v. Tunqelfeldt	1743-47
Göran Oxensterna	1747-61
Bror Cederström	1762-75
Joh. Axel Hägerfeldt	1775-81
Salomon Hedenstierna	1781-82
Isaac Muller	1872-92
Joh. Lorenz Ruthensparre	1742-1800
Lars Malmsten	1800-01
Paul Schröderstjerna	1801-04
Carl Philip Bonde	1804-10
Georg Carl v. Döbeln	1811
Johan Jacob Holmstedt	"
Carl Nycander	1811-26
Lars Henrik Weidenhjelm	1827-29
Berndt Otto Ehrenström	1829-38
A. L. Sillversvan	1838
Gregori Adolfsson Aminoff	1839-47
Johan Magnus Tauson	1848-68
C. H. Lindberg	1868-69
C. L. Fries	1869-82

Nuvarande befälhafvare är major *Claes Grill*.

Vakthafvande: fanjunkaren *Salomon Claesson*.

Bild

Gamla salutbatteriet, (obs. kanonerna!).

Några närmare data finnas antecknade om en del af befälhafvarne. Så t. ex. härstammade den förste, öfverste *Järnsköld*, från Tyskland samt hette före sitt adlande Keldunck. Han var en tapper man, samt hade flera gånger varit i fångenskap hos fienden.

Öfverste *Laurin* var son till en präst i Söderköping, började sin bana som soldat i Holland, reste därpå till Indien, återkom 1667 till Sverige, men for året därpå som *båtsman* på en flotta som gick till Smyrna, samt tjänade därefter upp sig, och blef omsider adlad. Öfverste *Schmoll* var född i Kurland, kämpade i ungdomen under Jacob Sobiesky mot Turkiet, blef därefter generalguvernör öfver ön Tabago i N. Amerika, samt återkom senare i svensk tjänst.

Carlstens fästning utgjorde en särskild församling omfattande slottsstaten och garnisonen. Slottspredikantbefattningen upprättades år 1682, och har sedan 1791 varit förenad med Marstrands stads kyrkoherdeämbete. Sedan 1882 har tjänsten varit vakant. Besökande å fästningen böra ej försumma att göra en visit i *slottskyrkan*, belägen vid nedra

Borggården, samt särskild sevärd för sitt stora hvälfda tak, altaret och predikstolen. En skyllerkur för vaksoldat finnes ännu kvar från den tiden, då fångarne voro skyldiga att åhöra söndagens högmässa.

Den af k. m:t år 1878 tillsatta befästningskommittén uttalade sig äfven om Carlsten, och beslöt dennas nedläggande som fästning, på följande grunder:

- att fästningen endast var en stödjepunkt för flottan.
- att sedan ångan kommit till användning å krigsfartygen, en dylik stödjepunkt i yttre skärgården blifvit öfverflödig.
- att med nutidens hastiga växlingar i sjökrigsmaterialen vore det ovisst, af hvad gagn den framdeles kunde blifva, och
- att därför fästningen efter garnisonens bortförande, skulle i sitt dåvarande skick bevaras och af vederbörande underhållas (hvilket också

skett till en årlig summa af cirka 2,000 kr.)

I vanliga fall förmådde Carlsten rymma en garnison på 1258 man, men under fredstiden voro aldrig mer än 150-200 soldater (artillerister) förlagda å platsen.

Garnisonen aftågade 1882, kanonerna bortfördes 1889 och försåldes som skrot, hvarvid transporten kostade 16,000 kr. mera än hvad som erhöles genom försäljningen!!!

Striderna om Marstrand.

Vi hafva redan i det föregående skildrat en del strider vid Marstrand, hvilka hafva ett visst samband med stadens utveckling, men skola här i kronologisk ordning utförligare relatera dess krigshistoria.

Som bekant eröfrade Sverige under Carl X Bohuslän m. fl. landskap, och härigenom kom genom Roeskildefreden 1658 Marstrand i svensk ägo, utan svärds slag. En längre tid af fred vidtog nu för staden och dess fästningar, hvilka sena"re förstärktes, och först anno 1677 ljödo kanonernas åska åter i Marstrand, nämligen i den bekanta *Gyldenlöwefejden*, så kallad efter ståthållaren i Norge *Ulrik Fredrik Gyldenlöwe*, som år 1675 anföll Bohuslän med 6,000 man — mestadels beväpnade bönder. I flera skilda strider blefvo dock norrmännen slagna, men återkommo 1677 förstärkta, samt vunno då en del framgångar. *Gyldenlöwe* hade länge planlagt ett anfall mot Marstrand, och anskaffade en större flottilj skärgårdsbåtar med hvilka han den 30 juni 1677 anlände till Koön.

Om belägringen meddelar *Björling* följande data:

"På den tiden bestod Carlstens fästning af det ofvannämnda fyrkantiga tornet, jämte omgifvande muskskyddad borggård, som i sin tur omslöts af pallisader. Dessutom skyddades staden och dess hamn af *Maleperts*, *Hedvigsholmen* och *Gustafsborgs* fästen, samt tvenne blockhus, och med Carlstens bestyckning torde omkring 200 kanoner hafva varit riktade mot de anfallande norrmännen. Befälhafvare var en gammal öfverste *Anders*

Sinclair, en tapper man, som dock ej kunde göra mycket så som förhållandena voro inom fästningen. Enligt uppgifter var besättningen blott 400 man.

I början af året hade dess antal varit dubbelt så stort. Men den stränga vintern hade kräft många offer. Brist hade rådt på alla förråd, och soldaterna hade här som annorstädes måst gå "nakote på vallarne". Ved hade nästan helt och hållet saknats. Under dylika förhållanden hade det varit helt naturligt, att sjukligheten ökats dag för dag. "Hvad för eländighet jag dagligen måste se med mitt folk", hade en af kompanicheferna skrivit i slutet af januari månad, "kan jag omöjligen beskrifva. Somlige säga, att de frysa sig förderfvade, andra ropa och skrika efter fältskärn, men någon sådan består icke. De öfriga rasa i hufvudyrsel af den hetsiga febern, så att jag tviflar om kompaniets uppkomst igen, utan att Gud särdeles hjälper oss". Redan i slutet af april hade besättningen hopsmält till 440 man, af hvilka dock öfver hundra voro sjuka. Ändtligen i början af juni hade en fältskärsgesäll kommit till fästningen. Men hans förråd af läkemedel var alldeles otillräckligt. Det var inköpt för en sammanlagd kostnad af 20 daler silfvermynt. Tillståndet började dock nu att något bättras till följd af den blidare väderleken som inträdt.

Den 30 juni landsteg Gyldenlöwe med sitt folk på Koön och förenade sig här med den afdelning, som tågat landsvägen genom Bohuslän. Hans sammanlagda styrka, som lägrade sig i "Långe-dalen" (nedanför kyrkogården på Koön), uppgick till 5,000 man. Medan lägret uppslogs, sände Gyldenlöwe en trumpetare öfver till fästningen med uppmaning till kommandanten att dagtinga. Denne svarade emellertid i närvaro af alla sina officerare, att "där var ingen fästning att öfverlämna, utan kunde danskarne när det behagade dem göra ansökning, så skulle dem en sådan måltid tillredas, som de förtjänade". Det återstod således endast för Gyldenlöwe att göra allvar af sina hotelser, och han dröjde icke härmed.

Hans första anfall riktades mot Hedvigsholmen. Efter några dagar voro hans fyrmörsare uppförda i batterier, som öppnade eld mot skansen. Här fördes befäl af öfverstelöjtnanten Andreas Björnsköld. Hela hans besättning räknade 60 man, allt nyskrifvet folk från Skaraborgs län. s. k. "sjettingar". Det var nyss tillfrisknadt från den svåra febern, men gjorde detta oakadt det tappraste motstånd. Från batterierna på Koön, hvilka icke kunde åtkommas med eld från Carlsten, öfversållades den lilla

skansen med ett rägn af bomber och kulor. Murarne sönderskötos, bonings-husen antändes och blefvo, fastän elden släcktes, så fördärfvade, att de icke kunde tjäna till bostäder. Men Björnsköld förstod att reda sig med små medel. Hvarje natt lagades de tunna murarne, och soldaterna fingo krypa in under vallarne för att söka sig hviloställen. Motståndet förblef oförminskadt. Då beslöt Gyldenlöwe, som började rädas för att besättningen skulle th. undsättning från Göteborg, att våga det yttersta, och försöka en stormning. Natte,n mellan den 12-13 juli lät han i denna afsikt inskeppa 300 man på båtar och pråmar, hvilka rodde fram mot Hedvigsholmen. Men icke väl komna inom skotthåll, möttes båtarne af den häftigaste musköteld. Visserligen lyckades det för en och annan af dess besättning att komma upp på den klippiga stranden, men hvarje gång som de försökte att storma vallarna, drefvos de hals öfver hufvud tillbaka. Efter sex timmars strid lyckades slutligen norrmännen intaga ett provianthus, men Björnsköld lät genast sticka det i brand med itända beck-kransar. Ehuru norrmännen efter hvarje afslagen stormning fingo undsättning af friskt folk, måste de slutligen vid dagens inbrott draga sig tillbaka. Nu öfverlastades deras båtar. Flere af dem sjönko med man och allt. Deras förlust under denna förfärliga natt uppskattades till minst 300 döda eller sårade. Äfven svenskarne hade lidit betydligt. Björnsköld själf hade i början af striden sårats af en kula, som genomborrat hans högra hand. Han hade dock tappert hållit ut ända till slutet. Genom blodförlusten var han så utmattad, att han måtte anhålla hos kommandanten att få lämna befälet, emedan han måste söka hjälp hos den ende fältskären, som fanns att tillgå och som bodde på Carlsten. Björnskölds affärd var en stor förlust. Därmed var också försvarets utgång gifven. Den 15 juli i dagningen lyckades det för fienden att med sina grofva kanoner och mörsare nedskjuta hela muren på hela sidan af skansen. Nu kunde besättningen ej längre hindra en stormning. Den nye befälhafvaren sände bud till Sinclair och frågade, hvad han i sådan händelse skulle göra, samt fick till svar, att han skyndsamt borde draga sig öfver till Carlsten och spränga fästet i luften. Allt som ännu var brännbart därför, och artillerifänriken satte brinnande luntor på krutfjärdingarne, hvarefter besättningen sprang i båtarne och rodde öfver till Marstrand. När Gyldenlöwe fick se, hur lågorna slogo ut från den lilla skansen, lät han några lifdömda fångar ro dit

öfver. Om de släckte elden; lofvade han dem, skulle de få nåd. Detta lyckades också, äfvensom att från krutfjärslingarna aflägsna de brinnande luntorna, hvilka artillerifänriken gjort för långa.

På samma gång som elden öppnats mot Hedvigsholmen, hade Gyldenlöwe låtit storma Malepert. Besättningen hade äfven här gjort tappert motstånd, men nödgats till slut öfvergifva skansen och rädsla sig öfver till Marstrand.

Gyldenlöwe använde nu några dagar till att iståndsätta de tagna skansarne. När detta skett öppnade han en häftig eld mot staden, hvarefter han den 19 juli lät storma den från tre håll. Försvaret kunde icke blifva långvarigt. Det fåtaliga borgerskapet hade inga vapen och gjorde föga motstånd. Sedan staden var tagen, stormades blockhusen, som togos i första anloppet. Ett starkare motstånd väntade man sig af fästet Gustafsborg, där befälet fördes af kaptenerna Erik Kosköld och Bengt Ugglå. Men ehuru de hade uttrycklig befallning af kommandanten att hålla sig till siste man, gjorde de icke det minsta försök till motvärn, utan flydde, så snart fiendens båtar närmade sig stranden, hals öfver hufvud med hela besättningen till Carlsten, hvilket förskaffade dem ett "slätt beröm".

Nu återstod af den starka fästningen endast hufvudfästet. Detta tycktes likväl trotsa all norrmännens tapperhet, oåtkomligt som det låg högt uppe på klippan. Men för Gyldenlöwes ihärdig-het fanns intet hinder. Han lät ofördröjligen fram-skaffa de största mastträd, som kunde öfverkom-mas i neyden, och fastslog i dem grofva järnkät-tingar med hvilkas tillhjälp hans folk upphissa-de från båtarne de största mörsarne till en klippa strax norr om fästet. Arbetet var ytterst mödosamt. Svenskarne sökte också på allt sätt hindra detsamma. Men norrmännen ging^o med sina bå-tar så nära intill klippan, att skotten från fästningens kanoner icke hade någon verkan. Gyldenlöwe deltog själf i arbetet såsom den simplaste soldat. Den 22 juli på morgonen fick han sitt batteri färdigt. Hans mörsare kastade nu bomber af ända till 150 kilograms vikt. Dagen därefter fick han ett annat batteri färdigt vid Gustafsborg, och snart var norrmännens eld så häftig, att det höga tornet på Carlsten

sönder-sköts, och så försvagades, att kanonerna i det-samma icke längre kunde brukas. Kommendanten sände visserligen folk för att laga det som skadats, men soldaterna hade icke väl gått in i tornet, för än de återkommo "såsom kväste eller föllo döde neder". De försvarades belägenhet vardt för hvart ögonblick allt outhärdligare. Friskt vatten kunde icke fås, och den tryckande vär-men gjorde bristen därpå ännu kännbarare. Emel-lertid gjorde sig Gyldenlöwe färdig att storma och hans trupper framryckte på pistolskotts af-stånd från murarne. Enligt bruket framsände han dessförinnan en trumpetare med uppmaning till kommandanten att dagtinga. Denne hade nu förlorat allt hopp att längre kunna hålla stånd. Muren var till en del nedskjuten, och från tornet kunde man icke längre skjuta med några kanoner. Större delen af besättningen var död eller sårad, och de sårade och "förbrände" saknade all slags läkemedel, ty hos fältskären fanns intet. Efter att hafva öfverlagt med sina officerare beslöt han därför att antaga de villkor till dagtingan, som Gyldenlöwe tillbjöd. Kl 3 eftermiddagen den 23 juli drog han ut ur fästningen med fly-gande fanor och klingande spel. Enligt villkoren för dagtingan, skulle besättningen marschera till Eda i Vermland, men de sjuke, omkring 100 man, fingo af särskild nåd stanna redan i Göte-borg. De, som anträdde marschen till Eda, räknade vid sin framkomst endast 179 man". Kommendanten, som försvarat Carlsten med en sådan energi, undslapp allt klander för kapitulationen, hvilkens minne af danskarne hedrades genom en särskild medalj.

När man på sin tid anlade vägen öfver Koön, från Arfvidsvik till Backudden, påträffades i marken nedanför Marstrands-försam-lingens nuvarande kyrkogård en mängd lik-rester af danskar, som stupat under ofvan-nämnda strider. Till minne härpå uppsattes å slagfältet en bautasten på den plats där liken lågo tätast, numera benämnd "Danskarnes kyrkogård". Sedermera har stenen inhägnats samt pryddt med plantering, och år 1904 då Marstrandsutställningen besöktes af de 700 danska fiskarne, lät framlidne fortifikationskassören Wald. Röing förse stenen med en vapensköld, bärande inskriptionen:

"Danis MDCLXXVII".

Det höga bärget ofvan stenen tjänade under belägringen som batteri för Gyldenlöwe, hvilken därifrån besköt Carlsten.

Efter de här omnämnda striderna vid Mar-strand härskade lugnet ända till år 1719, då Carlsten, (som år 1679 återkommit i svensk besittning) anfölls och eröfrades af schoutby-nachten Tordenskiold. Denne märklige mans lefnad samt strider vid Marstrand förtjäna ett eget kapitel.

Peder Jansen Vessel Tordenskiold,

Norges hjälte, hvilken, till stor skada för den norska "aresfölelsen" utförde sina bragder under danskt namn och dansk flagga, och som ligger begrafven i dansk jord, (Holmens Kirke i Köpenhamn) var född i Trondhjem den 28 okt. 1690, tionde sonen till rådmannen Jan Vessel och Maren Schöller. Föräldrarne voro välmående, men då de välsignats med 12 söner och 6 döttrar uppstodo småningom en del svårigheter barnens uppfostran, särskildt som pojkarne lära ha varit oregerliga. Då den unge Peder gjorde sig omöjlig i hemmet, sattes han först i *skräddarlära*, men rymde efter ett par dagar År 1704 kom Fredrik IV till Trondhjem, och en lysande tid inträdde under några veci den gamla kröningsstaden. Peder Vessel sällskapade mycket med lakejerna, som åtföljde hoffolket, de berättade honom om den stora hufvudstaden vid Sundet, och när konungens flotta återvände till Danmark, följde Peder med, — rymmande hemifrån. Stora svårigheter mötte dock i Köpenhamn, men slutligen blef den 14-årige äfventyraren upppassare hos kungens biktfader Peder Jespersen. Sina fristunder använde han då till att ströfva omkring vid örlogshamnen, och greps därvid af längtan att få blifva kadett.

Slutligen blef denna längtan för stark, och en dag skref han till konung Fredrik ett bref, däri han bad att få blifva krigare. Försöket lyckades, — Peder Vessel blef vid 15 års ålder navigationslärling och fick göra en resa till Vestindien, samt blef 1708 kadett, reste därefter på en ostindiefarare, återkom 1710 såsom "kgl. sjökadett", och ämnade just inställa sig i tjänst, med anledning af det nyss utbrutna kriget mellan Sverige och Danmark, då han såsom vinddrifven måste rädda sig till — Marstrand.

Här förblef han en tid, klädd som holländsk matros, men lyckades snart fortsätta resan: och inberättade då till kungen sina iakttagelser om Carlsten, samt begärde befäl å ett fartyg, ehuru blott 20 år gammal. Han erhöll verkligen rätt snart en liten huckert "Ormen", på fyra kanoner,

och med detta fartyg kryssade han därefter utanför Bohuslän.

Så började han sin bana som sjöhjälte, och de följande tio åren voro en nästan oafbruten strid för den unge mannen, som efter hvartannat steg i graderna till schoutbynacht (amiral), hvartill slutligen den 2 febr. 1716 kom adelsnamnet Tordenskiöld "för den trogna tjänst och tapperhet, som han visat hafver och hädanefter kommer att visa", och skulle namnet betyda såväl "en skräck och tordön" för de svenske, som "en skiöld" för de danske!

En hel bok finnes skriven om Tordenskiöld och hans strider, hvilka i de flesta fall sluta de med seger, tack vare hans djärfhet, men utrymmet förbjuder att här omnämna mera än som rör Marstrand, med hvilken stad hans namn är starkt förenadt genom Carlstens eröfring **1719**.

Redan i april detta år anlände Tordenskiöld till Göteborg med en flotta på 7 linieskepp å 350 kanoner, 2 fregatter å 64 kanoner, 2 skottskepp, 2 skottpråmar, 2 flytande batterier, 1 bombardegalliot samt 5 galerer, men då tiden blef honom lång på Göta elf, fick han ideen att anfälla Marstrand, under det han samtidigt dock ej försummade sin blockering af Göteborg.

Carlsten hade på den tiden en besättning å 388 man, hvaraf ett kompani utgjordes af tyskar, som man ej hunnit aflösa, En svensk eskader å 7 linieskepp, 2 fregatter, 3 galeaser, 3 brännare, 1 skottpråm samt 1 galer lågo inneslutna i hamnen under befäl af frih. *Erik Sjöblad*. Kommendant å fästningen var öfverstelöjtnanten vid Smålands regemente *Henrik Dankwardt*, som därtill utnämnts 1716 af Carl XII "i anseende till dess skicklighet och all-tids betygade välförhållande".

Tordenskiölds första manöver blef att utspionera platsen, och för detta ändamål klädde han ut sig till fiskare, samt kom en dag inseglande på Blåkullen med färsk fisk, samt bjöd ut den i staden, men till sådana höga priser, att ingen ville köpa. Detta var blott en list af Tordenskiöld, som därigenom fick anledning att ständigt ströfva vidare genom hela Marstrand, samt ombord på Sjöblads flotta, till dess han fått en öfverblick af det hela. Då började han sitt eröfringsförsök, — först genom att bland de missnöjda tyska soldaterna på Carlsten sprida

uppviglande bref med skildringar af sin stora öfvermakt, sari F med löften om belöning, i den händelse de kunde förmå kommandanten att afstå från att skjuta staden i brand. Tordenskiold var i själfva verket tämligen illa försedd i offensivt hänseende och Danckwardt lät oafbrutet Carl-stens kanoner spela för att jaga danskarne ur staden, som de tagit i besittning. Kommandanten själf skrämde han upp genom att inbilla en i Marstrand boende fru S., som var god vän i Danckwardts familj, att han (Tordenskiold) inom en vecka väntade 20,000 mans förstärkning, och att fästningen då skulle falla etc. Det bästa vore därför om kommandanten kapitulerade godvilligt innan Tordenskiolds vilkor blefvo svårarare.

Fru S. rapporterade genast för kommandantens fruntimmer, som redan voro "nervösa" genom den oafbrutna kanonaden, och genom kjortelregementets inflytande å Carlsten gaf Danckwardt vika. Ett bref från Tordenskiold gaf hans vankelmod den sista stöten, och då den fientliga amiralen däri anmodade

Danckwardt att sända en officer ned till staden, hvilken med egna ögon kunde öfvertyga sig om Tordenskiolds "öfverlägsna styrka", skickade kommandantens kaptan Utfall i detta ärende. Den norske sjöhjälten hade just ej väntat sig denna visit, hvilken hotade att af-slöja hans skräfvel, men han fann sig snart, och lät sina fåtaliga trupper ströfva omkring så mycket de kunde i staden, visande sig öfverallt, och sålunda bibringande den utskickade uppfattningen, att flera tusen norrmän och danskar funnos i Marstrand — och då kaptanen återkom till Carlsten med sina iakttagelser, kapitulerade Danckwardt, troende att allt hopp var ute.

Den 15 juli 1719 kl. 10 afslutades kapitulationen med bestämmelse att Carlsten redan kl. 3 e. m., samma dag skulle aflämnas. Tiden var knapp och då Tordenskiold i sin otålighet tyckte att utrymningen dröjde, begaf han sig själf upp till Carlsten med 100 soldater, knackade på och blef insläppt jämte tvenne officerare, samt begaf sig med dragen värja fram till kommandantshuset och ropade där in genom fönstret:

— Tiden är inne, hvarför dröjer ni? —

Den förbluffade Danckwardt, som ej kunde tro Tordenskiold om en sådan djärfhet, lät genast föra i väg trupperna, under det att segraren släppte in sina hundra man, som då togo fästningen i besittning. Under det detta

pågick, stodo de svenska trupperna ännu i gevär på borggården!!
Så föll Carlstens fästning, då ansedd för Europas starkaste borg, efter blott 4 (fyra) dagars "belägring", och Tordenskiolds ära nådde sin höjdpunkt.

Under klingande seel och flygande fanor aftågade garnisonen. På sidorna bildade danskarne häck, hånande de kapitulerade officerarne genom att förära dem en del fruntimmerssprydnader. När Dankwardt passerade förbi Tordenskiold, drog denne upp ett rep ur fickan och sade:

— Se där, bror Danckwardt, har du också en halsduk! — ett skämt, som väl visade, att segraren anade det öde, som väntade den slagne kommendanten.

Segern var fullständig ty, utom Marstrands stad, med dess spannmålsförråd m. m. föllo 14 skepp och 5 batterier på summa 479 kanoner i Tordenskiolds händer — för att nu icke tala om fästningen själf. Ej en enda man hade stupat på Carlsten — om man undantager en som dödades genom egen oförsiktighet vid krutladdning, — förråder funnos rikligt och i en tapper mans händer skulle Carlsten aldrig fallit inför den belägringshär Tordenskiold medförde.

Två dagar efter kapitulationen afreste kommendanten Danckwardt till Bohus öfver Tjufkil, men blef där fängslad, samt den 5 sept.

ställd inför krigsrätt, hvilken dömde honom "att mista ähra lif och gods, att halshuggas och i galgbacken begrafvas i Göteborg — och så med hufvudet umgälla sin snöda lättsinnighet, androm likom till skräck och varnagel".

Efter segern vid Marstrand gjorde den norske sjöhjälten ett misslyckadt försök att eröfva Nya Älfsborg, hvilket han skrytsamt sagt skulle gå "lika lätt som han rökte sin pipa", — samt begaf sig därefter på en resa till England öfver Hamburg och Hannover. I denna sistnämnda stad träffade han då den svenske öfversten *Stael von Holstein*, hvilken af Tordenskiold blifvit skymfad vid Marstrands eröfning. En duell på värja följde, och i denna blef Tordenskiold dödad den 12 november 1720, i en ålder af blott 30 år. Under Nordiska Fiskeriutställningen 1904 fanns, som vi redan nämnt, ett Marstrandsmuseum där bl. a. en större tafla föreställde "Galerfartyg,

användt af den danske (!) amiralen Tordenskiold vid Carlstens eröfring". Dagen efter de norske fiskarnes ankomst till konferensen i Marstrand befanns ordet "danske" öfverstruket, samt ersatt med "norske" i tjock blyertsskrift. Det var den norska "wresfölelsen", som åter varit framme och protesterat mot det svenska "overgrebet" att göra Tordenskiold dansk! Sedan 1719 förflöto nära hundra år innan Marstrand — nu åter svenskt — hotades af anfall. Det var under Sveriges egendomliga "krig" mot England 1811, framkalladt på kejsar Napoleons order under "kontinentalsyste-+ met". En stor engelsk flotta på 25 skepp anlände till Kattegatt, samt hotade att bombardera Marstrand. Den dåvarande kommandanten på Carlsten, generalen, grefve *Georg Carl von Döbeln*, segraren från Juutas, lät med anledning af det väntade anfallet förklara staden samt omgifvande öar i belägringstillstånd, och en del hus blefvo nedrifna.

Befolkningen tog till flykten, samt reste till Göteborg, under det att engelsmännen kastade ankar utanför skären, samt snart åter foro hem utan att lossa ett skott.

Fångarnes lif på Carlsten.

För nutida hyperhumanitära "reformatorer" inom straffväsendet, hvilka t. o. m. anse det gamla bepröfvade medlet *prygel* vara nedsättande för människovärdet etc., torde skildringar af fångvården på Carlsten låta som en saga från en aflägsen barbarisk tid.

Redan under Carl XI:s tid funnos fångar på Carlsten, hvilka därstädes såsom straffar

bete fingo ombygga den väldiga fästningen efter Eric Dahlbergs plan. Från den tiden daterar sig det bekanta uttrycket om "Marstrandsarbete", hvilket ju användes när det är fråga om något riktigt svårt dagsverk. De dåtida fångarne presterade äfven ett arbete, som nog aldrig kan utföras i våra fackförenings-tider, och byggandet af Carlsten torde för dem hafva framstått på samma sätt som Pyramidernas anläggning för forntidens egyptier. Om man blott betraktar de otaliga borrhål som måst göras rundt hela fästningen, särskildt under de höga murarne, så kan man inse hvilket arbete, som här är nedlagdt. För att lösspränga bängstycken, hvartill endast dåtida krut kunde användas, måste spräng-

hålen borras fingertätt, till hvilket sedan kom huggandet och fastmurandet af stenarne i vallarne, hvilka ofta resa sig till 5-6 våningars höjd.

Först 1780 blef Marstrands fästning fängelse i vanlig bemärkelse — med det tillägget att fångarne äfven fingo utföra allmänna arbeten å Carlsten, mot en lön af 3 (tre) öre om dagen, hvilken då räknades från 6 f. m. — 7 e. m. De bevakades därvid af soldater samt blefvo, när de slitits ut, sända till Nya Älfsborg, som på den tiden var ett slags "ålderdomshem" för f. d. Carlstensfångar.

Under 1800-talet voro stundom bortåt 200 fångar förvarade å Carlsten, (i äldre tider lär man ofta på grund af det stora antalet fruktat för fästningens säkerhet i händelse af fientligt anfall) till största delen mördare och tjuvar, som dömts till lifstids fängelse, — en af dem, sjöröfvare till professionen, hade-dåhan slutligen dog, suttit fången i trettio år! Fångarne förvarades i hvalfven vid "Kommendanthuset" å Nedra borggården och i hvarje hvalf funnos tvenne logementer, hvilka dock saknade tillräckligt ljus, voro osunda och fuktiga, samt utan luftväxling. Man hade en viss klassifikation på fångarne, så att de bättre och pålitligaste sammanfördes i den ena fång-gården, men denna gradering torde varit tämligen illusorisk, så blandade, som bofvarne voro beträffande brotten.

Själftva fångvården var militärt sträng med thy åtföljande disciplin och afstraffning, men bofvarne förstodo det oaktadt att hålla befälet i arbete, sporrande dess verksamhet, hvilket framgår af de många handlingar i ämnet som ännu finnas kvar. Så t. ex. voro rymningar en vanlig sak, trots den stränga bevakningen samt de höga murarne, för att icke tala om Carlstens isolerade läge på en ö, där alla båtar lågo under bevakning vid kajen. När en fånge rymt ljöd larmtrumman, budkaflen gick kring Marstrands gator ropande "tjuvar rymda!" utan uppehåll, och från fästningen dånade fyra allarmskott. Man kan tänka sig sensationen i staden när larmskotten ljödo midt i natten såsom år 1823 i febr. då ej mindre än 19 mördare och tjuvar på en gång schappade från hvalfvet n:r 6, bröto sig igenom den metertjocka muren till Kungsporten samt försvunno.

För förbrytelser af fångarne voro stränga straff stadgade, t. ex. för fylleri 15-30 prygel, uppstudsighet samt öfverfall å befälet 80 prygel eller hängning, och som domstol fungerade ett speciell Kongl. Slotts rätt å Carlsten. Vid afrättningar uttogos 2 fångar af hvarje hvalf, hvilka till egen varnagel fingo bevittna sin f. d. kamrats hängning. Om däremot en fånge mördat en annan försonades detta brott med endast 80 spöslag, hvilka prygelexekutioner ägde rum å Nedra Borggården till stort obehag för de midt emot boende befälsfamiljerna.

I vissa svårare fall måste kommandanten tillgripa strängare åtgärder mot "kronjuvelerna". Så t. ex. blefvo fem fångar, som rymt men återförts, smidda i järn med stora ringar kring benen, förenade med kedja. I andra fall påsmiddes järnbultar, kättingar o. d. hvilka fingo kvarsitta under det fången utförde sina mureriarbeten. Ett annat straff, hvilket äfven var afsedt att framprässa bekännelse, utgjordes af "vattenstraffet", hvarvid fången nedsläpptes i den stora reservoiren, där vattnet stod en meter högt, och hvilken dessutom var helt öfvertäckt planktak. Här fick han stanna i vattnet under ständigt beckmörker till dess vederbörande halade upp honom. (Besökande å Carlsten böra ej försumma att bese nämnda reservoir).

Många gånger satte fångarne sig på tvären, och nekade t. ex. att utrymma sina hvalf när visitation skulle företagas därstädes. En annan svår sak var äfven att förhindra fångarna att medtaga sina verktyg in i hvalfven, i och för blifvande rymningsarbeten. En paragraf utaf kommandanten, att hela fångskaran i ett hvalf där verktygen påträffades, skulle erhålla 50 prygel pr man, hejdade något rymningsförsöken, men afskräckte dock ej de djärfvaste. Slutligen må nämnas, att regelbunden bibelläsning var anordnad för fångarne, ehuru utan moralisk verkan, enligt hvad prästen förmälde. Fångarne bildade under sin isolering å Carl-sten en egen republik, som hade sina egna stränga lagar. Hvarje hvalf valde sin anförare, vanligen störste bofven och då någon af fångarne förbrutit sig mot de andra t. ex. skvallrat för befälet, afslöjat rymningsplaner o. d., tillsattes en domstol utaf fångar.

Dom måste genast gå i fullbordan, och vanligen blef *hvalfstraffet* den dömdes

lott. Detta raffinerade straff tillgick på så sätt, att fången utaf sina kamrater blef bunden med hufvudet och axlarne sammanprässade mellan benen, hvarefter delinkventen upphängdes med hufvudet nedåt rakt öfver fästningens latrin-trumma, samt fick förblifva där en hel natt. Därefter följde på morgonen prygel af kamraterna, men ofta hade offret då redan strukit med under natten, i hvilken händelse fångarne upphängde kroppen i en halssnara på ett annat ställe i hvalfvat, sålunda gifvande det hela skenet af själfmord. Hvalfstraffet var så fruktadt af fångarne, att de i den händelse de blefvo dömda därtill, hällre öfverfölo befälet för att därigenom blifva straffade af slotts-rätten med förflyttning till ett annat hvalf — eller till hängning.

För den som läst om baron Trenck, Silvio Pellicos eller grefven af Monte Christo's fångenskap samt frihetssträngtande rymningsförsök erbjuder ett besök i de å ()fre Borggården belägna cellerna en lefvande illustration af forna dagars fånglif./ Här hafva en del politiska fångar förvarats, samt äfven en del vanliga banditer, såsom den bekante *Lasse-Maja*, en af de ryktbaraste lifstidsfångarne å Carl-sten. I en af fångcellerna har en af dess f. d. invånare ritat en häst med ryttare, och i tegelstenen framme vid den gallerförsedda gluggen finnes ännu en fördjupning, hvilken uppkommit därigenom att fången ständigt stått lutad mot gluggen, spejande efter ljus och frihet genom dess galler, och hvarvid hans hand, med hvilken hi stödde sig mot stenen slutligen urhålkade denna genom slitningen.

Lasse-Maja, hvilkens "kök" man bör bese (porten n:r 5, bredvid det lilla tornet), var en af Sveriges största tjufvar på sin tid, men hade den egendomliga principen att gifva allt hvad han stal till de fattige! Trots dessa filantropiska iUer, för hvilka tiden ännu ej syntes vara mogen, greps *Lasse-Maja* (eller som han egentligen hette: Molin) samt sattes 1813 på Carlsten, men rymde tio år senare. Han hade alltid för vana att uppträda i fruntimmers-dräkt, samt erhöll äfven tjänst som piga på landet, men blef slutligen gripen samt återförd till Carlsten där han blef officerskock. Då Carl XIV Johan 1837 besökte Marstrand presenterades *Lasse-Maja* för kungen, och blef snart efteråt benådad, samt drog sig tillbaka till Nerike, där han sedan njöt sitt "otium cum dignitate" — och äfven blef uppställd som riksdagsmannakandidat för bondeståndet.